

Konflikty cywilizacyjne a prawa człowieka. Wybrane aspekty problematyki

Civilizational Conflicts and Human Rights: Selected Aspects of the Issue

Abstract

This paper examines the impact of civilizational conflicts on human rights, focusing on the growing cultural and religious diversity in the era of globalization. It examines how the clash of different value systems, legal norms, and social practices leads to tensions and human rights violations. The challenges that universal human rights standards face when they encounter resistance from local legal systems, often based on traditional and conservative values, are highlighted. The problem of cultural relativism as a potential obstacle to the implementation of these standards is also discussed. The changing role of culture and religion in the contemporary world is analysed, as is the complexity of clashes of civilizations and the need to consider them in a wider political, historical and economic context.

SŁOWA KLUCZOWE: konflikty
cywilizacyjne, prawa człowieka,
globalizacja, różnorodność
kulturowa, relatywizm kulturowy

KEYWORDS: Civilizational conflicts,
human rights, globalization, cultural
diversity, cultural relativism

DOROTA FERENC-KOPEC – doktor nauk prawnych, Uniwersytet Komisji Edukacji
Narodowej w Krakowie, ORCID – 0000-0002-6801-2054,
e-mail: dorota.ferenc-kopec@uken.krakow.pl

1 | Wprowadzenie

Konflikty cywilizacyjne stanowią jedno z najważniejszych wyzwań dla współczesnych systemów prawnych, zwłaszcza w kontekście ochrony praw człowieka. Procesy globalizacyjne sprawiły, że różnorodność kulturowa i religijna zyskały nową dynamikę, prowadząc do nasilenia napięć między grupami o różnym pochodzeniu etnicznym, religijnym i narodowym. Te zjawiska często eskalują do postaci konfliktów o szerokim zasięgu, które zagrażają nie tylko międzynarodowej stabilności, ale także prowadzą do poważnych naruszeń praw człowieka.

W literaturze przedmiotu konflikty cywilizacyjne są pojęciem, które jest rozwijane i analizowane przez wielu badaczy. Samuel Huntington definiuje je jako starcia między odmiennymi systemami wartości, normami prawnymi oraz praktykami społecznymi, które wywodzą się z różnych tradycji kulturowych i religijnych^[1]. Z kolei krytycy tej teorii, tacy jak Edward Said, podkreślają, że konflikty te są często skutkiem politycznych i gospodarczych nierówności, a także instrumentalizowania różnic kulturowych^[2]. Szczególną uwagę zwraca się na sytuacje, w których uniwersalne prawa człowieka, ustanowione w międzynarodowych traktatach i konwencjach, napotyka na opór ze strony lokalnych systemów prawnych, często zakorzenionych w tradycjach o głęboko konserwatywnym charakterze.

---

¹ Samuel. P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Simon & Schuster, 1996), 21. Definiuje on cywilizację jako „najwyższą kulturową grupę ludzi oraz najszerszy poziom tożsamości kulturowej, jaki posiadają ludzie, nie licząc tego, co odróżnia ich od innych gatunków”. Ibidem, 24. Wyróżnił kilka kluczowych cywilizacji, które mają fundamentalne znaczenie dla przyszłych konfliktów międzynarodowych. Wskazał na cywilizację zachodnią, charakteryzującą się liberalną demokracją i kapitalizmem, oraz cywilizację prawosławną, skoncentrowaną wokół Rosji i Europy Wschodniej. Wyróżnił także cywilizację islamską, zdominowaną przez prawo szariatu, oraz cywilizację hinduską i konfucjańską, obejmującą kraje Azji. Dodatkowo zidentyfikował cywilizacje latynoamerykańską, afrykańską i japońską, które charakteryzują się unikalnymi systemami wartości. Huntington argumentował, że różnice między tymi cywilizacjami będą głównym źródłem globalnych napięć i konfliktów. Ibidem, 48-50. Matthew Melko stwierdza, że istnieje „rozsądna zgoda” co do istnienia dwunastu głównych cywilizacji. Siedem można zaliczyć do wymarłych (mezopotamska, egipska, kreteńska, klasyczna, bizantyjska, środkowoamerykańska, andyjska), pięć istnieje nadal (chińska, japońska, indyjska, islamska i zachodnia). Matthew Melko, *The Nature of Civilizations* (Boston: Porter Sargens, 1969), 133.

² Edward Said, *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978), 3-20.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie wybranych aspektów konfliktów cywilizacyjnych w kontekście ochrony praw człowieka. Przedmiotem analizy będą geneza tych konfliktów, ich wpływ na przestrzeganie praw człowieka w regionach objętych konfliktem oraz możliwości rozwiązania tych problemów z poszanowaniem różnorodności kulturowej i religijnej, przy jednoczesnym zachowaniu podstawowych praw człowieka. Artykuł stara się również odpowiedzieć na pytanie, na ile relatywizm kulturowy może stanowić przeszkodę w wdrażaniu uniwersalnych standardów praw człowieka oraz przedstawić nowe spojrzenie na zmieniającą się rolę religii i kultur w erze globalizacji.

Współczesne podejście do analizy konfliktów cywilizacyjnych podkreśla ich złożony i wielowymiarowy charakter. Coraz częściej badacze wskazują, że nie można ich sprowadzać jedynie do różnic religijnych czy kulturowych. Istotne jest również uwzględnienie szerszego kontekstu politycznego, technologicznego, gospodarczego i historycznego, który kształtuje te konflikty^[3]. Iluzja unikalnej tożsamości, w której świat postrzegany jest jako zbiór odrębnych religii, kultur lub cywilizacji, ignoruje istotne aspekty tożsamości, takie jak klasa społeczna, płeć, zawód, język, emocje czy przekonania moralne i polityczne. Próby zapobiegania przemocy na skalę globalną są utrudniane przez przekonanie o istnieniu jednej, niezmienniej tożsamości, co prowadzi do redukcji relacji między ludźmi do uproszczonych kategorii, postrzeganej jako zderzenie cywilizacji^[4]. Ponadto cywilizacje charakteryzują się wewnętrzną niejednorodnością i często występują pomiędzy nimi liczne konflikty wewnątrzcywilizacyjne^[5].

Rozważania nad tym zagadnieniem dotyczą także pytania, czy globalizacja, która promuje uniwersalne standardy praw, paradoksalnie przyczynia się do reakcji obronnych w postaci ruchów na rzecz ochrony lokalnych tożsamości kulturowych i narodowych. Z drugiej strony, jednostki i społeczeństwa coraz częściej identyfikują się nie tylko z jednym źródłem tożsamości (narodowym, religijnym czy kulturowym), ale tworzą tożsamości

---

³ Zob. Anthony Giddens, *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives* (London: Profil, 1999), 10-13.

⁴ Krytykę uproszczonego podejścia do konfliktów cywilizacyjnych podejmuje Amartya Sen. Zdaniem Autora tożsamość ludzi jest złożona i wielowymiarowa. Utożsamianie relacji między różnymi ludźmi do „zderzenia cywilizacyjnego” sprawia, że ludzie są miniaturyzowani i umieszczani w małych szufladach. Zob. *Identity and Violence: The Illusion of Destiny* (New York: W.W. Norton & Company, 2007).

⁵ Josef Joffe, *The Great Powers* (London: Phoenix, 1999), 26-33.

hybrydowe i wielowarstwowe^[6]. Proces ten prowadzi do rewizji tradycyjnych ram prawnych ochrony praw człowieka i stanowi wyzwanie dla dotychczasowych sposobów rozwiązywania konfliktów cywilizacyjnych.

Metodologia przyjęta w pracy opiera się na analizie konkretnych przypadków regionalnych konfliktów cywilizacyjnych oraz przeglądzie aktualnych teorii i badań dotyczących tego zjawiska. Praca korzysta z interdyscyplinarnego podejścia, łącząc metody z zakresu nauk prawnych, nauk o bezpieczeństwie oraz historii i nauk o kulturze.

2 | Historyczny kontekst konfliktów cywilizacyjnych

Konflikty cywilizacyjne mają długą i złożoną historię, sięgającą czasów starożytnych, kiedy różne kultury i cywilizacje wchodziły w interakcje w wyniku ekspansji terytorialnej, handlu, migracji oraz różnic religijnych. Przez wieki takie starcia były nie tylko źródłem zmian politycznych, społecznych i gospodarczych, ale także kształtowały tożsamości kulturowe. Początków konfliktów cywilizacyjnych nie można jednak redukować wyłącznie do różnic kulturowych czy religijnych. Kluczowym elementem jest ich instrumentalizacja przez elity polityczne, które wykorzystywały te różnice jako narzędzie do konsolidacji swojej władzy, legitymizacji działań wojennych i mobilizacji społecznej oraz dehumanizacji przeciwnika^[7].

---

⁶ Arian Appadurai w książce *Modernity At Large: Cultural Dimensions of Globalization* ukazuje jak we współczesnym siła społeczna dostarcza nowych zasobów dla tożsamości do tworzenia alternatyw dla państwa narodowego.

⁷ Historia starożytnego Sumeru, jednej z pierwszych zaawansowanych cywilizacji ludzkich, dostarcza licznych przykładów, jak różnice religijne i kulturowe były wykorzystywane jako narzędzia legitymizacji politycznych działań i wojen. Zgodnie z badaniami Samuela Noah Kramera konflikty między miastami-państwami Sumeru, takimi jak Ur, Uruk, Lagasz i Umma, były często motywowane przez rywalizację o kontrolę nad żyznymi ziemiemi, wodami i innymi zasobami, które były niezbędne do przetrwania i rozwoju gospodarczego tych miast. Zob. Samuela Noah Kramera, *The Sumerians: their history, culture, and character* (Chicago: University of Chicago Press, 1963). Podobnie, w starożytnej Grecji i Persji, konflikty między tymi cywilizacjami były napędzane przez dążenie do dominacji politycznej i kontroli nad strategicznymi regionami, przeradzając się w starcie autokracji z demokracją. Tom Holland, *Persian fire: the first world empire and the battle for the West* (New York: Anchor Books, 2007).

Konflikty te były celowo podsycane, aby wzmocnić poczucie tożsamości grupowej oraz uzasadnić polityczne i militarne ekspansje. Takie działania nie tylko pogłębiały istniejące podziały, ale również tworzyły strukturalne nierówności, które przyczyniały się do eskalacji napięć cywilizacyjnych.

W średniowieczu i epoce nowożytnej konflikty te przybrały na intensywności wraz z ekspansją islamską oraz chrześcijańskimi krucjatami, które były napędzane zarówno przez czynniki religijne, jak i polityczne^[8]. Epoka wielkich odkryć geograficznych i kolonializmu wprowadziła nowy wymiar do konfliktów cywilizacyjnych, gdzie różnice kulturowe stały się pretekstem do dominacji i eksploatacji innych narodów. W tym kontekście kolonializm był nie tylko formą ekspansji terytorialnej, ale również próbą narzucenia określonych wartości kulturowych i religijnych, co prowadziło do konfliktów i oporu ze strony podbitych społeczeństw^[9]. Analiza historyczna konfliktów cywilizacyjnych, takich jak hiszpańska konkwista w Ameryce Łacińskiej, brytyjska kolonizacja Indii czy francuskie podboje w Afryce Północnej, ukazuje, że były one napędzane dążeniem do podporządkowania innych cywilizacji i narzucenia im własnych norm i wartości^[10]. Różnice kulturowe i religijne stanowiły narzędzia legitymizujące ekspansję kolonialną oraz represje wobec miejscowej ludności, co prowadziło do trwałych zmian społecznych i kulturowych w tych regionach. Kolonializm wywarł kluczowy wpływ na współczesne konflikty cywilizacyjne, wprowadzając długotrwałe podziały etniczne, religijne i kulturowe. Proces dekolonizacji, który miał miejsce po II wojnie światowej, nie zakończył tych konfliktów, a wręcz przeciwnie – zintensyfikował je, prowadząc do nowych form rywalizacji o tożsamość i władzę^[11]. W wielu krajach

---

⁸ Karen Armstrong, *Holy War: The Crusades and Their Impact on Today's World* (New York: Anchor Books, 2001). Autorka sięga do 1095 roku, tła pierwszej krucjaty. Jak pisze „krucjaty w rzeczywistości były serią wściekłych bitew prowadzonych w imię chrześcijańskiej pobożności, aby poszerzyć potęgę Kościoła zachodniego. Ich dziedzictwo przemocy religijnej jest odczuwalne do dziś, ponieważ odwieczny konflikt chrześcijan, Żydów i muzułmanów trwa. Opis na okładce książki.

⁹ Said, *Orientalism*, 49-73; Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth* (New York: Grove Press, 1961), 35-62; Jürgen Osterhammel, *Colonialism: A Theoretical Overview* (Princeton: Markus Wiener Publishers, 1997), 51-67.

¹⁰ Tzvetan Todorov, *The Conquest of America: The Question of the Other* (New York: Harper & Row, 1984), 51-124. Shashi Tharoor analizuje brytyjski imperializm w Indiach. Zob. Shashi Tharoor, *Inglorious Empire: What the British Did to India* (London: C. Hurst & Co, 2017), 45-89.

¹¹ Skrajną ideologię reprezentuje Frantz Fanon, który postrzega dekolonizację jako spotkanie dwóch wrodzonych antagonistycznych sił, które w rzeczywistości

postkolonialnych konflikty cywilizacyjne przejawiają się jako wewnętrzne napięcia między różnymi grupami etnicznymi i religijnymi, walczącymi o dominację w nowo powstałych państwach^[12]. Dziedzictwo kolonializmu obejmuje nie tylko podziały etniczne i religijne, ale również strukturalne nierówności ekonomiczne i polityczne. Współczesna globalizacja dodatkowo komplikuje te konflikty, wprowadzając nowe wyzwania związane z migracją, tożsamością narodową i religijną, a także napięciami między lokalnymi tradycjami a uniwersalnymi wartościami praw człowieka^[13].

3 | Współczesne konflikty cywilizacyjne a naruszenia praw człowieka

Konflikty cywilizacyjne i konflikty zbrojne^[14] są terminami, które często są używane zamiennie, ale mają różne znaczenia i charakteryzują się odmiennymi cechami. Konflikty zbrojne są bardziej skoncentrowane na konkretnych interesach terytorialnych, politycznych i ekonomicznych, podczas, gdy konflikty cywilizacyjne są głęboko zakorzenione w różnicach kulturowych, ideologicznych i religijnych. Oba typy konfliktów mogą prowadzić do poważnych naruszeń praw człowieka. W konfliktach cywilizacyjnych naruszenia te mogą przybierać formy systematycznej dyskryminacji, marginalizacji, represji kulturowej i religijnej, a także przemocy etnicznej i religijnej. Często prowadzą do długotrwałych naruszeń, które są trudniejsze do rozwiązania ze względu na ich ideologiczny charakter. Obecnie przykłady takich konfliktów można obserwować w różnych regionach świata. Kluczową rolę w konfliktach cywilizacyjnych odgrywają wielkie mocarstwa, takie jak Stany Zjednoczone, Rosja, Chiny, Japonia, Indie

---

zawdzięczają swoją wyjątkowość rodzajowi reifikacji wydzielanej i pielęgnowanej przez sytuację kolonialną. Zob. *The Wretched of the Earth*, 46-47.

¹² Said, *Orientalism*, 223-249.

¹³ Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996), 199.

¹⁴ Irmina Denysiuk, Marta Osypowicz, „Współczesne oblicze konfliktów zbrojnych: nowe zjawisko a kontynuacja nurtu działań partyzanckich”, [w:] *Oblicza współczesnych wojen*, red. Mariusz Kubiak, Ryszard Wróblewski (Warszawa-Siedlce: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, 2018), 343.

a także Unia Europejska^[15]. Ich zaangażowanie przybiera różne formy, od wsparcia militarnego po dyplomację i propagandę. Często wynika z geopolitycznych interesów, rozprzestrzeniania ideologii i dążenia do zapewnienia bezpieczeństwa narodowego^[16]. Chociaż takie zaangażowanie może prowadzić do stabilizacji w niektórych przypadkach, to często przyczynia się do eskalacji konfliktów, destabilizacji regionów i zwiększenia napięć między różnymi cywilizacjami.

Dokładne określenie liczby współczesnych konfliktów cywilizacyjnych może być trudne ze względu na wspomnianą różnorodność definicji oraz interpretacji terminu „konflikt cywilizacyjny”. W skali globalnej można zidentyfikować kilkanaście konfliktów, które mają wyraźne cechy konfliktów cywilizacyjnych, bazujących na głębokich różnicach religijnych, etnicznych, kulturowych, ekonomicznych i politycznych. Do najbardziej widocznych należą: konflikt izraelsko-palestyński, konflikt w Syrii, Kryzys Rohingyja w Mjanmie, konflikt w Jemenie, napięcia na Półwyspie Indyjskim. Poniżej przedstawiono kilka przykładów, które ilustrują, w jaki sposób te czynniki przyczyniają się do eskalacji konfliktów i naruszania praw człowieka.

Wojna domowa w Syrii jest przykładem konfliktu, za którym ukrywają się przede wszystkim czynniki polityczne. W konflikcie tym doszło do masowych ataków na ludność cywilną, stosowania tortur oraz użycia broni chemicznej, co stanowi naruszenie Konwencji Genewskich^[17]. Odpowiedzialność za te zbrodnie była przedmiotem licznych rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ, jednak skuteczność tych działań została ograniczona przez polityczne spory między jej członkami^[18]. Konflikt ten obejmuje rywalizację między sunnicką większością a alawicką mniejszością

---

¹⁵ Witold Orłowski, *Stulecie chaosu. Alternatywne dzieje XX wieku* (Warszawa: Wydawnictwo Open, 2006), 536-537. Autor klasyfikuje Stany Zjednoczone i Unię Europejską jako supermocarstwa.

¹⁶ W regionach takich jak Afryka Subsaharyjska obecnie występuje więcej konfliktów zbrojnych z interwencją zewnętrzną i o wymiarze regionalnym niż czysto wewnętrznych. Irene Mia, *Armed Conflict Survey 2023. Editor's Introduction*, (London: IISS, 2023), 6. <https://www.iiss.org/research/conflict-security-and-development/> [dostęp: 30.08.2024].

¹⁷ Zwłaszcza Konwencji genewskiej o ochronie osób cywilnych podczas wojny, Genewa 12 sierpnia 1949 r. (Dz. U. z 1956 r., nr 38, poz. 171). Zob. również raport Human Rights Watch, *World Report 2021: Syria* (Human Rights Watch, 2021). <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/syria> [dostęp: 30.08.2024].

¹⁸ United Nations Security Council, *Resolution 2139 (2014)* (New York: United Nations, 2014). [https://undocs.org/S/RES/2139\(2014\)](https://undocs.org/S/RES/2139(2014)). [dostęp: 30.08.2024].

reprezentowaną przez reżim Baszara al-Asada, co odzwierciedla głębsze napięcia religijne w regionie. Ponadto, międzynarodowe interwencje udzielane stronom przez regionalne mocarstwa, takie jak Iran i Arabia Saudyjska, oraz globalne siły, jak Stany Zjednoczone^[19] i Rosja – nadały konfliktowi wymiar cywilizacyjny, będący częścią szerszej walki o wpływy i kontrolę nad Bliskim Wschodem. Skalę naruszeń praw człowieka dokumentują również raporty Human Rights Watch^[20]. W 2023 roku Kanada i Holandia wspólnie złożyły pozew przeciwko rządowi Baszara al-Asada do Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, oskarżając go o wydanie rozkazu stosowania tortur, masowych gwałtów i innych niehumanitarnych działań wobec setek tysięcy więźniów, w tym kobiet i dzieci, w syryjskich więzieniach. Zarzut dotyczy celowego zadawania „niewyobrażalnego fizycznego i psychicznego bólu i cierpienia” jako formy zbiorowej represji wobec ludności syryjskiej^[21]. W Myanmarze prześladowania mniejszości etnicznej Rohingya stanowią kolejny przykład poważnych naruszeń praw człowieka. Zgodnie z raportem ONZ z 2018 roku przemoc wobec Rohingya obejmowała zbrodnie wojenne, morderstwa, gwałty, niewolnictwo seksualne, okaleczenia oraz przymusowe wysiedlenia, które mogą spełniać kryteria ludobójstwa^[22]. Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK) wszczął dochodzenie w sprawie tych zbrodni, potwierdzając, że działania te stanowią naruszenie artykułu 7 Statutu Rzymskiego dotyczącego zbrodni przeciwko

¹⁹ Wsparcie USA dla Wolnej Armii Syrii (FSA, przy użyciu różnych idei i argumentów, jak ropa naftowa, zobowiązanie, przeszłe interwencje USA, opisuje Peter Karleskint, Jonathan Matusitz, „Compliance-Gaining Theory as a Method to Analyze U.S. Support of the Free Syrian Army (FSA)” *Journal of Geography, Politics and Society*, nr 4 (2021): 32.

²⁰ Human Rights Watch, *World Report 2021: Syria* (Human Rights Watch, 2021). <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/syria>. [dostęp: 30.08.2024].

²¹ Canada and the Kingdom of Netherlands vs. The Syrian Arab Republic, International Court of Justice, 8 czerwca 2023. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości 16.11.2023 wskazał środki tymczasowe w celu zachowania i ochrony praw przysługujących na mocy Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego, okrutnego, niehumanitarnego i poniżającego traktowania albo karania z dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz. U. z 1989 r., Nr 63, poz. 379). Sprawa 188, nr dokumentu 188-20231116-PRE-01-00-EN. <https://www.icj-cij.org/index.php/node/203285>. [dostęp: 30.08.2024].

²² *Resolution adopted by the General Assembly, Situation of human rights in Myanmar* (United Nations 22 December 2018). <https://digitallibrary.un.org/record/1661564?ln=ru>. [dostęp: 30.08.2024].

ludzkości^[23], wniesione przez rząd Gambii^[24]. Konflikt w Jemenie^[25] jest przykładem wojny o skomplikowanym podłożu religijnym, politycznym i geopolitycznym, z ograniczoną interwencją ze strony międzynarodowych trybunałów, mimo licznych raportów o masowych naruszeniach praw człowieka^[26]. W Rezolucji w sprawie sytuacji humanitarnej w Jemenie Parlament Europejski z dnia 11 lutego 2021 roku surowo potępił przemoc w Jemenie, która przerodziła się w najpoważniejszy kryzys humanitarny na świecie. Zwrócił uwagę, że trwającego konfliktu nie można rozwiązać metodami wojskowymi oraz że kryzys można zażegnać w sposób zrównoważony jedynie w drodze pluralistycznego procesu negocjacyjnego, w którym wszystkie strony powinny podjąć negocjacje umożliwiające wypracowanie realnych ustaleń politycznych i dotyczących bezpieczeństwa^[27], zgodnie z rezolucją Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 2216 (2015)^[28].

---

²³ International Criminal Court, Decision Pursuant to Article 15 of the Rome Statute on the Authorisation of an Investigation into the Situation in the People's Republic of Bangladesh/Republic of the Union of Myanmar, (International Criminal Court, ICC-01/19-27: 2019). <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/19-27>. [dostęp: 30.08.2024].

²⁴ International Court of Justice, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar), (ICJ: 2019). W komunikacie z 3 lipca 2024 r. Trybunał orzekł, że oświadczenia o interwencji złożone przez siedem państw są dopuszczalne. International Court of Justice, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar), (ICJ: No. 2024/55, 2024). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/178/178-20240703-pre-01-00-en.pdf>. [dostęp: 30.08.2024].

²⁵ Konflikt ten rozpoczął się w 2015 roku, jest złożonym i wielowymiarowym konfliktem zbrojnym z wyraźnymi aspektami cywilizacyjnymi. Główne strony konfliktu to rząd uznawany międzynarodowo, wspierany przez koalicję pod przewodnictwem Arabii Saudyjskiej, oraz rebelianci Huti, wywodzący się z szyickiego odłamu islamu, wspierani przez Iran. Konflikt ten jest głęboko zakorzeniony w rywalizacji religijnej (sunnici kontra szyici) oraz w geopolitycznych ambicjach regionalnych mocarstw, takich jak Arabia Saudyjska i Iran, które rywalizują o wpływy w regionie. Zob. również Marcin Andrzej Piotrowski, „Perspektywy dalszej eskalacji amerykańsko-irańskiej w Jemenie” *Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Biuletyn*, nr 15 (2024): 1-2.

²⁶ Raport Amnesty International, *Yemen: Bombing Civilian Targets and Human Rights Violations*, (AI: 2019). <https://www.amnesty.org>; Human Rights Watch, *World Report 2024: Yemen*, (HR: 2024). <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/yemen>. [dostęp: 30.08.2024].

²⁷ Rezolucja PE 2021/2539(RSP). DZ.U UE C465/126, pkt 1.

²⁸ <https://main.un.org/securitycouncil/en/s/res/2216-%282015%29-o>. [dostęp: 30.08.2024].

W Indiach napięcia między społecznościami hinduistycznymi a muzułmańskimi doprowadziły do przemocy, w tym zamieszek i ataków na miejsca kultu. Przyczyn konfliktu indyjsko-pakistańskiego jest kilka, głównie związanych ze sferą aksjologiczną i religijną. Hinduistyczna i muzułmańska wspólnoty współistniały na Półwyspie Indyjskim od średniowiecza, ale różnice religijne, prawo rodzinne, spadkowe i karne powodowały, że żyły raczej obok siebie niż wspólnie. Brytyjczycy, po powstaniu Sipajów w 1857 roku, zaczęli wykorzystywać te różnice, przekształcając je w „konflikt komunalistyczny”^[29], co pozwoliło im manipulować napięciami między hinduistami a muzułmanami. Główne punkty sporne obejmują terytorium Kaszmiru, które obie strony uważają za swoje, oraz kwestie związane z terroryzmem i ekstremizmem religijnym. Napięcia są podsycane przez politykę wewnętrzną, nacjonalizm religijny oraz historyczne urazy, co czyni ten konflikt przykładem współczesnego zderzenia cywilizacyjnego. Aleksander Głogowski zwraca również uwagę na to, że konflikt ten jest traktowany przez społeczność międzynarodową z większą powagą z uwagi na posiadanie broni atomowej przez państwa. Istotne jest zwłaszcza zaangażowanie Stanów Zjednoczonych w wygaszanie konfliktu^[30]. W rejonie dochodzi do zabójstw i przemocy wobec cywilów, stosowania tortur i okrutnego traktowania, przymusowych zaginięć, ograniczenia wolności wypowiedzi i zgromadzeń, nadużyć seksualnych i przemocy wobec kobiet^[31].

W Sudanie Południowym, konflikt etniczny między Dinkami a Nuerami nasilił się po uzyskaniu niepodległości w 2011 roku, kluczową rolę odgrywają czynniki ekonomiczne, w tym kontrola nad zasobami ropy naftowej^[32].

²⁹ Stephen Cohen, *The Idea of Pakistan* (Washington: Brookings Institution Press, 2004), 5-6.

³⁰ Aleksander Głogowski, „Konflikt indyjsko-pakistański w perspektywie koncepcji Kennetha Waltza i Johna Mearsheimera”, [w:] *Teoria realizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych: założenia i zastosowania badawcze*, red. Edward Halizak, Jacek Czaputowicz (Warszawa: Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych, Wydawnictwo Rambler, 2014), 303-305.

³¹ Interantional Federation for Human Rights (FIDH), *Key human rights issues of concern in Indian-Administered Jammu & Kashmir*, (FIDH: 2019), 1-15. https://www.fidh.org/IMG/pdf/20190315_kashmir_briefing_note_-_final.pdf. [dostęp: 30.08.2024].

³² O nieświadome wspieranie działań prowadzących do naruszeń praw człowieka oskarżane były takie korporacje jak: China National Petroleum Corporation, PetroChina, indyjska firma naftowa ONGC Videsh, szwedzka firma naftowa Lundin Petroleum i francuska firma technologiczna Alcatel (obecnie Nokia). Zdaniem krytyków obecność międzynarodowych korporacji w Sudanie mogła wspierać finansowanie działań reżimu.

Raporty Amnesty International wskazują na systematyczne naruszenia praw człowieka, w tym masowe mordy, gwałty i przymusowe wysiedlenia. Ukazany schemat naruszeń obejmuje okrucieństwa i przymusowe przesiedlenia wewnętrzne dużych populacji lokalnej ludności oraz powiązania między masowymi naruszeniami praw człowieka przez siły rządowe a operacjami naftowymi prowadzonymi przez firmy zagraniczne^[33]. Konflikt ten jest również analizowany przez Międzynarodowy Trybunał Karny, który bada możliwość zbrodni przeciwko ludzkości związanych z walką o zasoby naturalne. Chociaż Sudan nie jest stroną Statutu Rzymskiego, sprawę Darfuru skierowała do Trybunału Rada Bezpieczeństwa ONZ w 2005 roku^[34]. Konflikt trwa nadal, a Sudan stoi w obliczu niewyobrażalnej katastrofy humanitarnej.

Konflikt izraelsko-palestyński należy do jednych z najbardziej długotrwałych i skomplikowanych konfliktów. W analizach naukowych jest on często interpretowany jako przejaw głębokich różnic cywilizacyjnych między żydowską tożsamością narodową a arabską i muzułmańską tożsamością Palestyńczyków. Z perspektywy palestyńskiej konflikt ma cztery wymiary: polityczny, obejmujący uznanie prawa do samostanowienia; terytorialny, dotyczący utworzenia suwerennego państwa; ideologiczny, związany z prawem do powrotu uchodźców; oraz religijny, odzwierciedlający walkę fundamentalistycznych grup. Natomiast z izraelskiego punktu widzenia konflikt dotyczy aspektów terytorialnych, religijno-ideologicznych, demograficznych i bezpieczeństwa^[35]. Przykłady masowych naruszeń praw człowieka obejmują operacje wojskowe w Strefie Gazy, które skutkowały licznymi ofiarami cywilnymi, blokady, które ograniczają dostęp do podstawowych środków do życia, ograniczenie swobodny przemieszczania się, odmowa do udziału w życiu politycznym, dyskryminacja w zakresie osadnictwa, mieszkalnictwa, rozwoju gruntów, obywatelstwa,

---

³³ Amnesty International, *Sudan: The Human Price of Oil* (AI: nr indeksu AFR 54/001/2000), 1-18. <https://www.amnesty.org/en/documents/afr54/001/2000/en/>. [dostęp: 30.08.2024].

³⁴ W rezolucji 1593 z dnia 31 marca 2005 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ podjęła decyzję o przekazaniu sprawy Darfuru od dnia 1 lipca 2002 r. Prokuratorowi w Międzynarodowym Trybunale Karnym. Zob. również Rada Unii Europejskiej, *Wspólne działania Rady 2005/557/WPZiB z dnia 18 lipca 2005 r. w sprawie cywilno-wojskowego działania Unii Europejskiej wspierającej misję Unii Afrykańskiej w regionie Darfur w Sudanie* (Dz. Urz. UE L.188/46: 2005), 1-6.

³⁵ Jacek Świrkowicz, *Narodziny izraelsko-palestyńskiego procesu pokojowego* (Warszawa: Fundacja Stosunków Międzynarodowych, 2006), 58-59.

języka i kultury^[36]. Z kolei ataki rakietowe ze strony grup takich jak Hamas na izraelskie miasta stanowią naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego^[37]. Podobnie ataki izraelskie, które spowodowały masowe ofiary śmiertelne wśród ludności cywilnej^[38]. W ciągu ostatnich dwóch dekad Izrael opracował najbardziej zaawansowany na świecie system zezwoleń, aby kontrolować i monitorować przemieszczanie się ponad pięciu milionów Palestyńczyków. Rasowa hierarchia obywatelstwa i miejsca zamieszkania doprowadziła do zróżnicowania praw mieszkańców^[39]. Jako przykład jednostronnej działalności Izraela wymienia się także budowę od 2002 roku muru na Zachodnim Brzegu, zwanego murem separacyjnym^[40]. Wprowadzona w 2018 roku ustawa o państwie narodu żydowskiego określa prawo narodu żydowskiego do samostanowienia, wykluczając inne grupy. Ustanawia ona fundamentalne i uzasadnione rozróżnienie między Żydami a nie-Żydami zarówno w Izraelu, jak i na świecie. Umożliwia instytucjonalizację dyskryminacji na korzyść Żydów w kwestiach osadnictwa, mieszkalnictwa, rozwoju gruntów, obywatelstwa, języka oraz kultury^[41]. Zdaniem Alona Harela ustawa to nielegalna próba utrwalenia partykularnych wartości w podzielonym społeczeństwie^[42]. W 2024 roku Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości stwierdził, że okupacja terytoriów Palestyny przez Izrael jest *de facto* aneksją^[43]. W tym samym roku w maju Prokurator MTK

³⁶ Izraelskie Centrum Informacji o Prawach Człowieka na Terytoriach Okupowanych (B'Tselem), *A regime of Jewish supremacy from the Jordan River to the Mediterranean Sea: This Is Apartheid* (B'Tselem: 2021), 1-8. <https://www.btselem.org/>. [dostęp: 30.08.2024].

³⁷ Stefania Kolarz, „Prawne aspekty wojny między Izraelem a Hamasem” *Polski Instytut Spraw Międzynarodowych*, nr 45 (2023): 1-2.

³⁸ Human Rights Watch, *Gaza: Apparent War Crimes During May Fighting* (HRW: 2021). <https://www.hrw.org/news/2021/07/27/gaza-apparent-war-crimes-during-may-fighting>. [dostęp: 30.08.2024].

³⁹ *The One State Reality: What Is Israel/Palestine?*, red. Michael Barnett, Nathan J. Brown, Marc Lynch, Shibley Telhami (New York: Cornell University Press, 2023), 88-92.

⁴⁰ Ibidem, 224.

⁴¹ Sporne przepisy zawiera zwłaszcza pkt 1.C. ustawy. Gwarantują one prawo do samostanowienia w Izraelu wyłącznie ludności żydowskiej. Zob. *Basic Law: Israel as the Nation-State of the Jewish People* uchwalona przez Knesset 19 lipca 2018.

⁴² Alon Harel, „Basic Law: Israel as the Nation-State of the Jewish People: Lessons for Particularistic and Universalistic Constitutional Legitimation” *Studia Iuridica*, nr 82 (2019): 101-114.

⁴³ International Court of Justice, *Legal Consequences arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, including East*

złożył wnioski o wydanie nakazów aresztowania przez Izbę Przygotowawczą trzech przywódców Hamasu, premiera Izraela Benjamina Netanjahu oraz ministra obrony Yoava Gallanta za zbrodnie przeciwko ludzkości popełnione na terytorium Izraela i państwa Palestyna (w Strefie Gazy)^[44].

4 | Globalne wartości kontra lokalne tożsamości: relatywizm kulturowy w czasach globalizacji

Globalizacja to proces narastających powiązań między społeczeństwami, gospodarkami i kulturami, w którym przyspieszony proces wymiany idei, wartości i technologii wywiera także istotny wpływ na kształtowanie współczesnych konfliktów cywilizacyjnych. W literaturze globalizacja bywa także opisywana jako proces „skomplikowania” świata, gdzie lokalne wydarzenia mają coraz częściej globalne skutki, a zjawiska globalne wpływają na życie jednostek na poziomie lokalnym^[45]. Przenikanie się kultur i norm międzynarodowych w dziedzinie prawa człowieka, demokratyzacji czy zasad gospodarki wolnorynkowej stwarza liczne napięcia, zwłaszcza tam, gdzie lokalne społeczności odczuwają zagrożenie dla swoich tradycji i tożsamości kulturowych. Kluczową rolę w tym procesie odgrywa relatywizm kulturowy, który zakłada, że każda kultura powinna być oceniana w kontekście swoich własnych norm i wartości, a nie według uniwersalnych standardów^[46]. W efekcie, zderzenie globalnych norm i lokalnych tradycji prowadzi do eskalacji konfliktów cywilizacyjnych, szczególnie w regionach

Jerusalem (ICJ: 19 July 2024). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/186/186-20240719-sum-01-00-en.pdf>.

⁴⁴ MTK, *Statement of ICC Prosecutor Karim A.A. Khan KC: Applications for arrest warrants in the situation in the State of Palestine* (MTK, 2024). Ogłoszenie wszczęcia dochodzenia dotyczącego sytuacji w Państwie Palestyńskim zostało ogłoszone przez Prokuratora MTK w dniu 3 marca 2021 roku. Dochodzenie jest w toku. W dniu 9 sierpnia 2024 roku Izba Przygotowawcza umorzyła postępowanie przeciwko Ismailowi Haniyehowi (dowódca biura politycznego Hamasu). MTK, *Decision terminating proceedings against Mr Ismail Haniyeh*, ICC-01/18-324. Icc-cpi.int. [dostęp: 30.08.2024].

⁴⁵ Na dialektyczność procesu globalizacji zwraca uwagę Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Stanford University Press, 1996), 63-64.

⁴⁶ Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 29-45.

takich jak Bliski Wschód, Azja Południowa i Afryka Subsaharyjska, gdzie międzynarodowe interwencje lub próby narzucenia uniwersalnych standardów są postrzegane jako zagrożenie dla suwerenności i tożsamości.

Relatywizm kulturowy odgrywa kluczową rolę w podtrzymywaniu lokalnych norm i wartości, które niejednokrotnie stoją w sprzeczności z uniwersalnymi standardami praw człowieka^[47]. Dla wielu społeczności relatywizm jest sposobem na zachowanie autonomii i ochronę przed uniformizacją. Inne czynniki podtrzymujące lokalne wartości to między innymi interesy polityczne i ekonomiczne lokalnych elit, nacjonalizm oraz reakcje na globalizację. Tradycyjne wartości są często wykorzystywane jako narzędzie do legitymizowania władzy lub wyrażania oporu wobec globalnych wpływów, co pokazuje, że ich trwałość wynika z wielu złożonych czynników. Lokalne władze, często w imię relatywizmu kulturowego, odrzucają międzynarodowe standardy, uzasadniając swoje działania tradycjami religijnymi i kulturowymi, co prowadzi do marginalizacji mniejszości oraz eskalacji przemocy. Przykładem są opisywane konflikty w Syrii, Myanmarze czy Jemenie.

Jednym z najbardziej złożonych aspektów globalizacji, który przyczynia się do eskalacji konfliktów cywilizacyjnych, jest finansowanie wojen. Globalne rynki finansowe i sieci kapitałowe umożliwiają łatwiejszy przepływ funduszy, co sprawia, że konflikty mogą być dłużej utrzymywane przez zainteresowane strony. Państwa i różne podmioty mogą korzystać z globalnych mechanizmów finansowych, aby finansować swoje działania wojskowe, uzyskując wsparcie od zagranicznych rządów, grup międzynarodowych czy organizacji paramilitarnych^[48]. Zewnętrzne mocarstwa, takie jak Rosja, USA czy Chiny, często wspierają strony konfliktów w takich miejscach jak Iran^[49], Syria czy Jemen, co dodatkowo komplikuje te konflikty. Relatywizm kulturowy może być również wykorzystywany do usprawiedliwiania różnic w podejściu do prawa międzynarodowego.

⁴⁷ Adamantia Pollis i Peter Schwab uznają, że prawa człowieka mogą być ważne tylko w odniesieniu do danej kultury, nie mają waloru moralnej uniwersalności. Zob. Adamantia Pollis, Peter Schwab, *Human Rights: A Western Construct with Limited Applicability* (Human Rights: Cultural and Ideological Perspectives, 1979), 1-29.

⁴⁸ Marcin Lasoń, „Prywatyzacja konfliktów zbrojnych i jej wpływ na bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI” *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, nr 1 (2015): 96-113.

⁴⁹ Max Bergmann ed. al., *Collaboration for a Price: Russian Military-Technical Cooperation with China, Iran, and North Korea* (Center For Strategic & International Studies: 2024). <https://www.csis.org/analysis/collaboration-price-russian-military-technical-cooperation-china-iran-and-north-korea>. [dostęp: 30.08.2024].

Globalizacja nie tylko umożliwia przepływ kapitału na poziomie państwowym, ale także daje jednostkom wpływ na decyzje dotyczące konfliktów. Osoby z dostępem do zasobów finansowych, kapitału politycznego i technologii mogą przyspieszać bądź hamować eskalację konfliktów, zależnie od interesów, jakie reprezentują. Przykładem są podmioty zewnętrzne wspierający strony konfliktów środkami finansowymi, umożliwiając kontynuację walki zbrojnej^[50]. Decyzje jednostek w kontekście globalizacji i relatywizmu kulturowego mogą wpływać na utrzymanie lokalnych tradycji lub ich przekształcenie w narzędzie oporu wobec zewnętrznych wpływów. Polityczni liderzy manipulujący relatywizmem kulturowym mogą wykorzystywać globalne zasoby, aby legitymizować swoje działania, przeciwdziałając międzynarodowym naciskom. To prowadzi do eskalacji konfliktów, podkreślając rolę podmiotów zewnętrznych w globalnych mechanizmach finansowania wojen^[51]. Globalizacja staje się wówczas katalizatorem wzmocnienia lokalnych ruchów oporu przeciwko narzucaniu obcych norm i wartości. W miarę eskalacji konfliktu rośnie zapotrzebowanie na waluty stabilnych państw, takich jak dolar amerykański czy euro, co umożliwia dostęp do globalnych rynków i zasobów. Zdolność emisji waluty przez kraje uczestniczące w konfliktach odgrywa kluczową rolę w podtrzymywaniu działań zbrojnych. W ten sposób wojny stają się formą globalnego przemysłu, w którym kontrola nad zasobami materialnymi – takimi jak żywność, energia czy broń – wyprzedza ideologiczne i religijne motywacje. Naomi Klein w *The Shock Doctrine* opisuje, jak międzynarodowe korporacje i rządy wykorzystują konflikty do wyzyskiwania rynków, posługując się przy tym drastycznymi metodami stanowiącymi poważne naruszenia prawa człowieka^[52].

⁵⁰ Niklas Karlen, *Sponsors of War: State Support for Rebel Groups in Civil Conflicts* (Uppsala: Uppsala Universitet, 2017), 7-40.

⁵¹ David Keen, *The Economic Functions of Violence in Civil Wars* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 15-23.

⁵² Zdaniem autorki kapitalizm katastroficzny istnieje obecnie jako rozwijająca się nowa gospodarka. Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism* (Toronto: Knopf Canada, 2007), chap. 17. [dostęp: 30.08.2024].

5 | Wnioski i strategie w rozwiązywaniu konfliktów cywilizacyjnych

Współczesne strategie rozwiązywania konfliktów cywilizacyjnych opierają się na połączeniu tradycyjnych metod, takich jak dyplomacja i mediacja, z nowymi podejściami mającymi na celu bardziej skuteczne i trwałe rozwiązania. Klasyczne metody, takie jak negocjacje i sankcje, choć w wielu przypadkach przynoszą wymierne efekty, często nie są wystarczające ze względu na głębokie uwarunkowania kulturowe, religijne i ekonomiczne, które leżą u podstaw konfliktów cywilizacyjnych^[53]. Jedną ze stosowanych strategii jest mediacja międzykulturowa, która zakłada zaangażowanie mediatorów posiadających głęboką wiedzę na temat kultur i tradycji stron konfliktu. Umożliwia to lepsze zrozumienie i szacunek dla różnorodnych perspektyw, co może prowadzić do bardziej trwałego i akceptowalnego porozumienia^[54]. Mediacje międzykulturowe były stosowane z sukcesem, między innymi w procesie pokojowym w Irlandii Północnej, gdzie uwzględniono zarówno kwestie religijne, jak i narodowe^[55].

Kolejną skuteczną strategią jest wzmocnienie roli organizacji międzynarodowych, takich jak ONZ, Międzynarodowy Trybunał Karny oraz organizacji regionalnych. Organizacje te, poprzez inicjatywy takie jak misje pokojowe, rezolucje i mediacje, odgrywają kluczową rolę w zapobieganiu eskalacji konfliktów i ochronie praw człowieka. Przykładem jest zaangażowanie ONZ w proces pokojowy w Sudanie, który doprowadził do zawarcia porozumienia pokojowego w 2005 roku^[56]. Mimo to skuteczność tych organizacji jest często ograniczona przez brak jednomyślności w Radzie Bezpieczeństwa ONZ oraz wpływy geopolityczne mocarstw.

---

⁵³ *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques*, ed. William I. Zartman (Washington: United States Institute of Peace, 2007), 26-60.

⁵⁴ Mohammed Abu-Nimer, *Reconciliation, Justice, and Coexistence: Theory and Practice*. (Lanham, MD: Lexington Books, 2007), chap. VII.

⁵⁵ Neil Jarman, „The Challenge of Peace Building and Conflict Transformation: A Case Study of Northern Ireland” *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, nr 2 (2016): 119-122.

⁵⁶ United Nations, *Comprehensive Peace Agreement Between The Government of The Republic of The Sudan and The Sudan People's Liberation Movement/Sudan People's Liberation Army* (UN Peacemaker, 2005). <https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2024/05/sdo6000othe20comprehensive20peace20agreement.pdf>. [dostęp: 30.08.2024].

W ostatnich latach zauważalny jest wzrost znaczenia strategii oddolnych, takich jak edukacja na temat praw człowieka, dialog międzyreligijny oraz budowanie społeczeństwa obywatelskiego. Edukacja w zakresie tolerancji i praw człowieka może odgrywać kluczową rolę w zapobieganiu konfliktom, zwłaszcza w regionach o wysokim stopniu różnorodności etnicznej i religijnej^[57]. Inicjatywy społeczeństwa obywatelskiego, takie jak projekty na rzecz dialogu międzyreligijnego, przyczyniają się do budowania zaufania i zrozumienia między różnymi grupami społecznymi, co może prowadzić do pokojowego współistnienia^[58]. Nowatorskie strategie obejmują również wykorzystanie technologii w procesach pokojowych. Media społecznościowe i narzędzia cyfrowe mogą służyć do monitorowania konfliktów, rozpowszechniania informacji oraz mobilizacji społecznej na rzecz pokoju. Jednak ich skuteczność jest zależna od kontekstu i może być ograniczona przez dezinformację oraz propagandę.

Podsumowując, rozwiązanie konfliktów cywilizacyjnych wymaga kompleksowego podejścia, które łączy tradycyjne metody z nowatorskimi strategiami. Kluczowe znaczenie ma zrozumienie i poszanowanie różnorodności kulturowej, co można osiągnąć poprzez mediację międzykulturową i edukację na temat praw człowieka. Rola organizacji międzynarodowych, takich jak ONZ i MTK, pozostaje istotna, jednak ich skuteczność jest często ograniczona przez geopolityczne interesy. Z tego względu, rosnące znaczenie mają inicjatywy oddolne i innowacyjne narzędzia cyfrowe, które mogą wspierać proces pokojowy na poziomie lokalnym i globalnym. Dodatkowo, presja społeczna na pokojowe rozwiązania konfliktów odzwierciedla globalne dążenie do ograniczenia przemocy zbrojnej i promowania dialogu.

---

⁵⁷ Pamela R. Aall, Jeffrey W. Helsing, Alan C. Todwell, „Addressing Conflict through Education”, [w:] *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques*, red. William Zartman (Washington: United States Institute of Peace, 2007), 327-354.

⁵⁸ Robert Scott Appleby, *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2000), 207-230.

Bibliografia

- Aall Pamela, Jacob Bercovitch, Richard B. Bilder, David Courtright, Daniel Druckman, Ronald J. Fisher, Jeffrey W. Helsing, Herbert C. Kelman, Louis Kriesberg, Michael Lekson, *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques*. Washington: United States Institute of Peace, 2007.
- Abu-Nimer Mohammed, *Reconciliation, Justice, and Coexistence: Theory and Practice*. Lanham, MD: Lexington Books, 2007.
- Appadurai Arian, *Modernity At Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis. Minnesota: University of Minnesota Press, 1996.
- Appadurai Arjun, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Appleby Robert Scott, *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2000.
- Armstrong Karen, *Holy War: The Crusades and Their Impact on Today's World*. New York: Anchor Books, 2001.
- Bergmann Max, Maria Snegovaya, Tina Dolbaia, Nick Fenton, *Collaboration for a Price: Russian Military-Technical Cooperation with China, Iran, and North Korea*. Center For Strategic & International Studies, 2024. <https://www.csis.org/analysis/collaboration-price-russian-military-technical-cooperation-china-iran-and-north-korea>.
- Cohen Stephen, *The Idea of Pakistan*. Washington: Brookings Institution Press, 2004.
- Dach Zofia, „Globalizacja – wyzwania i zagrożenia”, [w:] *Polska wobec procesów globalizacji*. red. Zofia Dach. 13-29. Warszawa: Wydawnictwo Dialog, 2010.
- Denysiuk Irmina, Osypowicz Marta, „Współczesne oblicze konfliktów zbrojnych: nowe zjawisko a kontynuacja nurtu działań partyzanckich”, [w:] *Oblicza współczesnych wojen*, red. Mariusz Kubiak, Ryszard Wróblewski. 339-353. Warszawa-Siedlce: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, 2018.
- Fanon Frantz, *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Press, 1961.
- Giddens Anthony, *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. London: Profil, 1999.
- Giddens Anthony, *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Stanford University Press, 1996.
- Głogowski Aleksander, „Konflikt indyjsko-pakistański w perspektywie koncepcji Kennetha Waltza i Johna Mearsheimera”, [w:] *Teoria realizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych: założenia i zastosowania badawcze*, red. Edward Haliżak, Jacek Czaputowicz. 295-307. Warszawa: Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych, Rambler, 2014.

- Harel Alon, „Basic Law: Israel as the Nation-State of the Jewish People: Lessons for Particularistic and Universalistic Constitutional Legitimation” *Studia Iuridica*, nr 82 (2019): 101-114.
- Holland Tom, *Persian fire: the first world empire and the battle for the West*. New York: Anchor Books, 2007.
- Huntington Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996.
- Jarman Neil, „The Challenge of Peace Building and Conflict Transformation: A Case Study of Northern Ireland” *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, nr 2 (2016): 117-128.
- Joffe Josef, *The Great Powers*. London: Phoenix, 1999.
- Karlen Niklas, *Sponsors of War: State Support for Rebel Groups in Civil Conflicts*. Uppsala: Uppsala Universitet, 2017.
- Karleskint Peter, Jonathan Matusitz, „Compliance-Gaining Theory as a Method to Analyze U.S. Support of the Free Syrian Army (FSA)” *Journal of Geography, Politics and Society*, nr 4 (2021): 29-36. <https://doi.org/10.26881/jpgs.2021.4.03>.
- Keen David, *The Economic Functions of Violence in Civil Wars*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Klein Naomi, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. Toronto: Knopf Canada, 2007.
- Kolarz Stefania, „Prawne aspekty wojny między Izraelem a Hamasem” *Polski Instytut Spraw Międzynarodowych*, nr 45 (2023): 1-2.
- Lasoń Marcin, „Prywatyzacja konfliktów zbrojnych i jej wpływ na bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI w.” *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, nr 1 (2015): 96-113.
- Melko Matthew, *The Nature of Civilizations*. Boston: Porter Sargens, 1969.
- Mia Irene, *Armed Conflict Survey 2023. Editor's Introduction*. London: IISS, 2023. <https://www.iiss.org/research/conflict-security-and-development/>.
- Noah Samuel, *The Sumerians: their history, culture, and character*. Chicago: University of Chicago Press, 1963.
- The One State Reality: What Is Israel/Palestine?*. ed. Michael Bernett, Nathan Brown, Marc Lynch, Shibley Telhami. New York: Cornell University Press, 2023.
- Orłowski Witold, *Stulecie chaosu. Alternatywne dzieje XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Open, 2006.
- Osterhammel Jürgen, *Colonialism: A Theoretical Overview*. Princeton: Markus Wiener Publishers, 1997.
- Piotrowski Marcin Andrzej, „Perspektywy dalszej eskalacji amerykańsko-irańskiej w Jemenie” *Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Biuletyn*, nr 15 (2024): 1-2.

- Pollis Adamantia, Peter Schwab, *Human Rights: Cultural and Ideological Perspectives*. New York: Praeger, 1979.
- Said Edward, *Orientalism*. New York: Pantheon Books, 1978.
- Sen Amartya, *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*. New York: W.W. Norton & Company, 2007.
- Świrkowicz Jacek, *Narodziny izraelsko-palestyńskiego procesu pokojowego*. Warszawa: Fundacja Stosunków Międzynarodowych, 2006.
- Tharoor Shashi, *Inglorious Empire: What the British Did to India*. London: C. Hurst & Co, 2017.
- Todoroy Tzvetan, *The Conquest of America: The Question of the Other*. New York: Harper & Row, 1984.

